లక్క బొమ్మలు

"ఈ ప్రపంచంలో, ఆశ్చర్యపడవలసిన వాటిలోకల్లా ఆశ్చర్యకరమైనది మానవ జీవితం".

ఎప్పుడు చదివానో ఎక్కడ చదివానో బొత్తిగా జ్ఞాపకం లేని ఈ వాక్యం, రాధను తలుచుకొన్నప్పుడల్లా మనస్సులో మెదులుతూ ఉంటుంది. రాధను మీలో ఎవ్వరూ చూసి ఉండరనుకొంటాను. చూసే ఉంటే ఆవిడ లోలోపల ఇంత అల్లకల్లోలం ఉంటుందని మీరు అసలే అనుకోరు.

రాధను మొదటిసారిగా రైల్లో గావును చూశాను. మా ఆవిణ్ని నాలుగోసారి కనటానికి పుట్టింటికి పంపేందుకు నాంపల్లి స్టేషను కొచ్చాను. ఆవిడవెంట ముగ్గురు పిల్లలూ ఉన్నారు. అంతకు ముందుదాకా, నన్ను క్షణం విడిచి ఉండని పెద్దవాడూ, రెండో అమ్మాయీ - తీరా ఆవిడ ప్రయాణ మయ్యేసరికి ఏడుపులు ప్రారంభించారు. వాళ్ళ గుడ్డలన్నీ సంచుల్లో సర్ది స్టేషను కొచ్చిపడిందాకా నాకు

బండి అందుతుందనే నమ్మకం లేదు. అదృష్టవశాత్తూ ఆ రోజున బండి రావటమే రెండుగంటలు లేటు. కాబట్టే నేను రాధను చూడగలిగాను.

అప్పటికి వోణీలు వేసుకోవలసిన అవసరం రాధకు లేకపోయింది. మడిమల పైకి పాటల వర్ణపు పావడా కట్టింది. బిగువైన చొక్కా మోచేతులను తాకుతూ ఉంది. మెళ్ళో సన్నటి గొలుసు. దాచినా దాగని చిరునవ్వు. క్షణం సేపు నన్ను నేనే మరిచిపోయాను. నా పిల్లలు అరటిపళ్ళు తినడంలో మునిగిపోయారు. వారి భోజన పరాక్రమం చూసి మా ఇంటిది మురిసిపోతూ ఉంది. ఆవిడ మురిపానొ్న పిల్లల ఆబ తిండినోగానీ, రాధ కళ్ళింత చేసుకొని చూస్తోంది. మెల్లగా వొంగి, ప్రక్క నున్న ముసలమ్మ చెవిలో ఏదో చెప్పి ఫక్కున నవ్వింది. అదేదో కానిమాట అయుండాలి. లేకపోతే, ముసలమ్మ కళ్ళురిమి, ముక్కుమీద వేలు వేసుకోదు. ఆ మాటేమిటో అప్పుడూ ఆ తరువాత కూడా నేను రాధను అడగలేదు.

బండి కూత వేసి బయలుదేరింది. మా ఆవిడ మరో సారి 'జాగ్రత్తగా ఉండండి' అంటూ హెచ్చరించింది. చూస్తుండగానే బండి కదిలిపోయింది.

ఎనిమిదేళ్ళ తరువాత - రెండోసారి విశాఖపట్నం బీచిలో కలుసుకొన్నాను రాధను. అప్పటికీ ఇప్పటికీ ఎక్కడా పోలిక లేదు. శరీరం ఎదగవలసినచోటల్లా ఎదిగి,

వంపులూ వయ్యారాలూ సంతరించుకొంది. ఇదివరకు కుదించినట్టున్న మెడ సాగి, ముడికిచోటిచ్చిన ట్లయింది. మునివేళ్ళను తాకుతున్న పట్టుచీర జరీ అంచు, గాలికి టప టపలాడుతోంది. ముందుగా తనే చూసిందట. ఆ తరవాత గానీ నేను చూడలేదుట.

'జ్ఞాపకం ఉన్నానా?' అన్నది రాధ.

'ఉన్నా'వన్నాను.

రాధ ఫక్కున నవ్వింది. ఆ నవ్వులో కొంటెతనం లేదు. అపహాస్యం లేదు. ఏవో పురాతన జ్ఞాపకాల మడత ల్లోంచి వచ్చినట్లుం దా నవ్వు.

'మీ పిల్లలు అసాధ్యులండీ! పాపం ఆవిణ్ని రైల్లో ఎంతేడిపించారనీ! ఓ క్షణం కుదురుగా ఓ చోట కూచో నివ్వలేదనుకోండి. మీ చంటి వెధవను - అన్నట్టు అడగడం మరిచాను. ఇప్పు డెంతమంది పిల్లలు?' అన్నది రాధ.

'ఆరుగురు!'

రాధ కళ్ళల్లో ఇప్పుడు కొంటెతనం చూశాను.

'ఇంతకీ అసలు సంగతి చెప్పనేలేదు! మీ చంటి వాణ్ని నేను ఎత్తుకొన్నాను. లోలకులు లాగి పారేశాడు. చెవి గీరుకుపోయి రక్తం వొచ్చింది. మా బామ్మగా రెత్తు కుంది. ఆవిడ బోడి గుండుతో పది నిమిషాలపాటు ఆడుకుని, మరచెంబు మూతతో ఒక్కటి పెట్టాడు. ఆవిడకి నెత్తురు చిమ్మింది. వాళ్ళమ్మా–ఆవిడ పేరేమిటండీ?'' అన్నది రాధ.

పేరు చెప్పాను.

'ఆవిడ నాలుగంటించింది. ఆ దెబ్బతో అలిసి నిద్ర పోయాడు. ఈ సంగతులు మీ ఆవిడ చెప్పి వుంటుందను కొంటాను! అవునాండీ!' అన్నది రాధ.

ఆ తరువాత తన సంగతి చెప్పింది. వేసవి సెలవులకు విశాఖపట్నం వొచ్చిందట. ఇక్కడ వాళ్ళ వాళ్ళెవళ్ళో వున్నారట. తిరిగి కాలేజీ తెరిచిందాకా హైదరాబాదు రాదుట!

'ఏమిటి ఆలోచిస్తున్నారు?' అన్నది రాధ.

'హైదరాబాదును గురించి' అన్నాను.

'మీ కదంటే చాలా ఇష్టమా?' అన్నది రాధ.

ఇంతవరకూ నాకా ప్రశ్న తట్టలేదు. దాని కేమని జవాబు చెప్పడం?

'మీ సంగతి చెప్పండి?' అన్నాను ఏమీ తోచక.

"నాకు చాలా ఇష్టం! ముఖ్యంగా హైదరాబాద్ 'టీ' నాకు అద్భుతంగా వుంటుంది. ఇంట్లో కాచిన 'టీ' నేను ఛస్తే తాగను. ఇరానీ హోటల్‌నించి తెప్పించుకొంటాను. కానీ— అక్కడి ఎండలంటే నాకు వల్లమాలిన కోపం. చర్మాన్ని పేల్చి పారేస్తుంది. ఇలా జమలూ, ఖర్చులూ వేసుకొంటూ పోతే, ఏది మిగులుతుందో చెప్పలేను గానీ— మొత్తానికి ఇష్టమేనని చెప్పాలి!" అన్నది రాధ.

కనుచీకటి పడింది. సముద్రంలో, దూరంగా వున్న ఓడ దీపాలు, నక్షత్ర మండలంలోని 'పిల్లల కోడి'ని జ్ఞాపకం చేశాయి. చల్లని గాలి, ముఖంనిండా కమ్మి చెవుల్లో రహస్యాలు చెప్పి, కొండరాళ్ళకు కొట్టుకొని రొదలు పెడుతోంది. అలల అంచునుండే నురుగు దొబ్బలు, చీకట్లో మసక మసగ్గా కనపడుతున్నాయి. మాకు అల్లంత దూరంలో, ఇంత కద్దు ఎండ్రకాయ గిట్టలతో, దేన్నో నొక్కి పారేస్తోంది.

'పోదాం !' అన్నాను నేను లేవటానికి ప్రయత్నిస్తూ.

'అప్పుడే ?' అన్నది రాధ.

'వెళ్ళాలి. ఇంకా చాలా పనులు వున్నాయి. చీకటి పడింది. మీరుకూడా రాగూడదూ ?' అన్నాను.

'పదండి మరి !' అంటూ లేచింది రాధ. గాజులు సన్నగా నవ్విన ట్లనిపించింది. రాళ్ళనూ, కసింద మొక్కలీన్ని, తప్పించుకొంటూ బాటమీది కొచ్చాం.

'అప్పుడప్పుడు కనిపిస్తుండండేం ? అన్నది రాధ.

నా కెందుకో నవ్వొచ్చింది.

'నేను ఫలానాచోట వుంటాను. సాయంత్రం సముద్రం వొడ్డున వుంటాను, ఎప్పుడొచ్చినా సరే!' అన్నది రాధ.

'తప్పకుండా ప్రయత్నిస్తాను.'

అన్నానేగానీ, వారం రోజులదాకా, నాకు కాలు కదపటానికే అవకాశం లేకపోయింది. ఇక్కడి పనులు చూచు

కొని తొందరగా బయలుదేరమని, హైదరాబాదునుంచి ఉత్తరాలొస్తున్నాయి. కానీ విశాఖపట్నంలో పనులు చప్పున తెమలడం లేదు. లెక్కలన్నీ అయోమయంగా వున్నాయి. ఓ పుస్తకం ప్రకారం పదహారువేలు లాభం కన పడుతుంటే, ఇంకో పుస్తకం ప్రకారం, ఇరవై రెండువేల చిల్లర నష్టం కనబడుతోంది. ఇదెప్పటికి తేలేట్టు?

యూనివర్శిటీ రోడ్డంట వస్తున్నప్పుడు, రిక్షాలో పోతూ రాధ మూడోసారి కనిపించింది.

'ఈసారి నేనే మిమ్మల్ని ముందుగా చూశాను' అన్నది రాధ రిక్షావాడికి డబ్బిచ్చి పంపేస్తూ.

'దిగి పొయ్యారేం?' అన్నాను మర్యాదగా ఉంటుంది గదాని.

'మీతో ఓ ముక్క చెప్పడానికి పెర్మిట్ చేస్తారా?' అన్నది రాధ.

'అది తెలుగు వాక్యం కాదు' అన్నాను నవ్వుతూ.

'పోనిద్దురూ! నే నన్నది మీ కర్థమయినప్పుడు వాక్యాలను పట్టుకు తన్నుకు చావడమెందుకు? జాతులకు జాతులే సంకరమైపోతున్నప్పుడు పదాల దగ్గరా మన పేచీ! ఇన్నిటికీ నన్నసలు సంగతి చెప్పనిచ్చారు కాదు. ఏమి టంటే...?'

'పెర్మిట్ చేస్తున్నాను'.

'మరి నడవండి! అలా సముద్రం ఒడ్డుకు వెడుతూ చెప్పుకొందాం...' అంటూ బయలుదేరింది రాధ.

నేనూ నడక సాగించాను.

"నన్ను 'మీరు' అనకండి. అలా అంటున్నప్పుడల్లా, ఎక్కడలేని వయస్సూ నామీద విరుచుకు పడిపోయినట్లు ఫీలవుతుంటాను. చూడండీ- 'ఫీల్' అన్న మాటను తెలుగులో ఏమంటారు?" అన్నది రాధ.

నిజంగా ఏమంటారో నాకు తెలీదు. కానీ తెలిసినంత వరకూ 'సంవేదన' అంటారని జ్ఞాపకం. ఆ మాటే రాధతో అన్నాను.

"అంటే ఆ మాటకు నే నిలా అనాలన్నమాట. ఏమనీ?- '...ఎక్కడలేని వయస్సూ నామీద విరుచుకు పడిపోయినట్లు సంబోధన-' కాదనుకొంటాను. ఏమిటండీ అది?"

'సంవేదన.'

"అదుగదీ-'సంవేదన' పడుతుంటాను' అనాలిగావును. పోనీ ఇహనుండీ అలాగే అంటాను" అన్నది రాధ.

రోడ్డు దిగి, కొండరాళ్ళమధ్య దాక్కున్న బాటలోకి వచ్చాం. ఎర్రటి పూలతీగెలు, కాళ్ళను తాకి దూరంగా తొలిగిపోతున్నాయి. రేవులోంచి స్టీమరు కేక వేసింది.

'మరి-' మేదో అనాలని ఆగిపోయాను.

'చెప్పండి' అన్నది రాధ వెనక్కు తిరిగి చూడకుండానే!

మనుషుల ముఖాలకేసి చూడకుండా మాట్లాడటం నాకు చాతకాదు.

చెప్పకుండానే సముద్రపు ఇసుకలోకి వచ్చాం. గంద్ర ఇసుక పాదాలను కప్పుతోంది. దూరంగా పెద్ద అల రాతికి తగిలి ముక్కలయి నురుగులు కక్కుతో విరిగిపోయింది.

'ఇప్పుడు చెబుతాను.'

'ఏది?' అని రాధ అడగలేదు.

"నన్నుమాత్రం 'మీరు' అంటున్నారుగదా మీరు?" అన్నాను.

"ఒక్క వాక్యంలో ఇన్ని 'మీరులు' జోడిస్తే ఏది నాదో, ఏది మీదో తెలీక తికమక పడతాను. అలా చెయ్యకండి. పోతే - మీ పాయింట్ కొస్తున్నాను. తెలుగులో 'బిందువు' అనాలిగావును. అవునాండీ? అయినా 'మీబిందువు కొస్తున్నాను' అనడం మాత్రం ఏమంత మంచి తెలుగంటారు?" అన్నది రాధ నవ్వుతూ.

"అలా అనడం బావుండని మాట నిజమే! 'అంశం' అనొచ్చుగా మీరు!" అన్నాను.

'కోపం వచ్చిందా?' అన్నది రాధ నవ్వుతూ.

నాకు చిర్రెత్తుకొచ్చిన సంగతి ఇట్టే గ్రహించిందను కొన్నాను.

"దాచకండి! మీకు నిజంగా కోపం వచ్చింది. ఆ

కోపంలో 'మీరు' అనేసి, నన్ను ముసలిదాన్నిచేసి పారేసి సంతృప్తి పడ్డారు. ఇహ మీ సంగతి. కావాలనే మిమ్మల్ని అలా పిలుస్తున్నాను. యెంచాతంటే మీరు నిజంగా ముసలి వాళ్ళు గనక!"

'నేనా?'

'ఆరుగురు బిడ్డల తండ్రి నంటున్నారు. ఇంకా బాల కుమారులంటే యెలా? జుత్తు సగం నెరిసిపోయింది. కళ్ళకింద ముడతలుగూడా పడుతున్నాయి—'

'నే నొప్పుకోను!' అన్నాను నవ్వుతూ.

'మీ భార్యకూడా వొప్పుకోదు. ఇద్దరూ వయస్సులో సమంగా యెదుగుతున్నారు. కాబట్టే మీ కాభేదం తెలీదు. మీ కంటి కావిడ ఇప్పటికీ రంభలాగా కనపడుతుంది. ఆవిడ ప్రాణానికి మీరో—'

'కాదు.' అన్నాను నవ్వాపుకోలేక.

'బుకాయించకండి! ఇటువంటి భ్రమే లేకపోతే, మీ రిద్దరూ కలిసి ఇన్ని సంవత్సరాలు కాపరం చెయ్యనూ చెయ్యరు; చేసినా ఆరుగురు పిల్లల్ని కననూ కనరు. ఇవన్నీ జరగడానికి ఇటువంటి భ్రమ తప్పకుండా వుండాలి. ఏమం టారు?' అన్నది రాధ.

'మీరు మాట్లాడుతుంటే వినాలని వుంది' అన్నాను చివరికి.

"వెయ్యేళ్ళు బతకండి బాబూ ! నేనుత్త వాగుడు కాయనని మావాళ్ళంతా అస్తమానమూ గీపెడుతుంటారు. నా మాటలు వినలేక చెవులు గడియలు పడుతుంటాయిట. వినాలని బుద్ధిపుడుతుందన్నవారు, ఇంతవరకూ మీరొక్కరే కనిపించారు. అవునుగా నండీ-'ఘడియలు' అనాలా? లేకపోతే 'గడియలు' అనాలంటారా?"

ఏమనాలో నేను చెప్పలేదు.

'మాట్లాడరేం?' అన్నది రాధ.

'వింటున్నాను.'

'ఓరి మీ ఇల్లు బంగారం గానూ?' అని నవ్వేసింది రాధ.

రాధను చూస్తుంటే - నా కింకో సంగతి పదేపదే మనస్సులో తిరుగుతూ వుండేది. కొందరి కొందరికి పూర్వజన్మ తాలూకు అనుభవాలు, జ్ఞాపకాలు, ఈజన్మలోకూడా అంటి పెట్టుకొని ఉంటాయిట. రాధలో అటువంటి దేదో జరిగిఉండా లనిపించింది నాకు. రాధ వయస్సుకూ, ఆమె వాగ్ధోరణికీ నాకు లంగరందడం లేదు. వయస్సుకు మించిన అనుభవాలు, పుట్టుకతో వచ్చి వుండకపోతే - ఈ ప్రవర్తనకు అర్థం చెప్పుకోవడం కష్టమనిపించింది నాకు.

క్షణకాలం నా పాపిష్టి మనస్సులో పాడుకోరిక మెదిలి, మసకలాడి, తప్పుకుపోయింది. వాడెవడు కానీగాక- రాధను చేసుకొనేవాడు చాలా అదృష్టవంతు డవుతాడు.

అటువంటి అదృష్టం నాకు లేనందుకు విచారంతో బాటుగా, అవతలివాడిమీద అసూయకూడా కలిగింది. రాధతో అలా కబుర్లు చెబుతూ, రోజులకు, రోజులు గడిపేయడం ఓ గొప్ప అనుభవం! ఎంతో విశాలమయిన ఆమె వ్యక్తిత్వం, ఆ చిన్న శరీరంలో ఇమడక తక్కిస మక్కిస లాడటం నేను చూడగలిగాను. అగ్ని పర్వతంలా యెప్పుడో పెళ్లున బ్రద్దలై, జ్వలన ద్రవ్యంతో పరిసరాలను ముంచెత్తి, దారుణ దహన క్రియ జరుపుతుందని నాకనిపించింది. ఎందుకలా అని పించిందని నన్నడగకండి. దానికి కారణాలు నావద్ద సిద్ధంగా లేవు. మీ రడిగినా నేను చెప్పలేను.

నాలుగోసారి నా అంతట నేనే రాధను కలుసు కున్నాను. పదేపదే కలుసుకొని, ఉన్న గ్లామరును చంపు కోడం నా కిష్టంలేదు. అప్పుడెప్పుడో ఓ సినిమా తాలూకు 'లవ్ సీన్' చూసి, సినిమాలమీదా, 'లవ్'మీద కూడా హితవు పోగొట్టుకొన్నాను. నన్నానందింపజేసేది భ్రమే అయితే, అదే నాక్కావాలిగానీ, పాడిపాడిగా ఉండే నిజం నేను భరించలేను.

నాగభూషణంగారు పనిమాలా నాకు ఫోన్ చేసి, ఆ తరువాత ఇంటికొచ్చారు. ఆయన చెప్పిందాకా రాధ తండ్రి పేరు నాగభూషణమని నాకు తెలియనే తెలీదు.

'చెప్పండి!' అన్నాను ఆయనకు మంచినీళ్ళ గ్లాసును అందిస్తూ.

నాగభూషణంగారు అటూ ఇటూ చూసి గొంతు సవరించుకున్నారు.

ఈగలు ముసిరినట్టు మూగిన మా పిల్లల్ని అవతలకు పంపాకగానీ వారు విషయం యెత్తుకోలేదు.

'మీ రొక్కరే నాకు ఆపద్బాంధవుల్లా కనిపించారు. మీరు చెబితే రాధ తప్పకుండా వింటుంది' అన్నాడు నాగభూషణం.

'నాకా నమ్మకం లేదు' అన్నాను విషయం అర్థం గాకపోయినా.

'అమ్మమ్మా! అలా అనకండి! ఇంతవరకూ మీ దర్శనం చేసుకోలేక పోయినప్పటికిన్నీ అమ్మాయిద్వారా, కడముట్టా తమర్ని గురించి వినే ఉన్నాను. ఈ ఆపత్సమయంలో తమరు చెయ్యూత ఇవ్వకపోతిరా - నన్ను చంపుకు తిన్నట్టే ననుకోండి! కాబట్టి మీరు నాయందు దయవుంచి-'

మనిషి మాంచి లౌకికుడులా ఉన్నాడు. ఎదటి వారిని ఉబ్బేసి పనులు జరుపుకోడంలో చెయ్యి తిరిగిన మనిషను కొన్నాను. విషయ మేమిటో చెప్పమని అన్నాను.

నాగభూషణం అంతా చెప్పుకొచ్చాడు. రాధ ఎవర్నో చేసుకుంటా నంటున్నదట. వాడిది ఈ కులంకాదు సరిగదా- ఈ జాతి కూడా కాదట. వాడితో మాట్లాడవద్దంటే ఇంటికే తీసుకొస్తుందట. ఈ సంగతి నలుగురి నోటా పడితే పరువు

పోతుందంటాడు ఆ పెద్దమనిషి. అప్పటికీ ఇంట్లోవాళ్ళందరి చేతా చెప్పించాడట. ఇహ తనవల్లగాక నా దగ్గరికొచ్చాడట.

'మీరు కాదంటే – ఈ జంఝం తెంపేసి సన్యాసం పుచ్చుకొంటాను' అన్నాడాయన ఆఖరుకు.

'ఇంతమంది చెప్పినా వినని మనిషి నేను చెబితే వింటుందనుకోను' అన్నాను నా అశక్తతను తెలియబరుస్తూ.

'నా కా నమ్మకముంది బాబూ !' అన్నాడు నాగభూషణం.

మరో సమయంలో అయితే గట్టిగానే సమాధానం చెప్పి ఉందును. కానీ ఆపదలో ఉండి నా దగ్గరకొచ్చాడు. ఇప్పుడు నేనేమన్నా పుండును గెలికినట్లవుతుంది. ఆయన బలవంతాన చివరికి వొప్పుకోక తప్పిందికాదు.

'ఈసారి నేనే నిన్ను ముందుగా చూశాను' అంటూ రాధ గదిలోకి వెళ్ళాను.

'రెండు విధాలా నాకు సంతోషం !' అన్నది రాధ, జడ చివర రిబ్బన్ను బిగించి ముడేస్తూ.

'చెప్పండి !' అన్నాను.

'ఇప్పుడు ఒకందుకే సంతోషం !' అన్నది జడను భుజం మీదుగా వెనక్కు వేసుకొంటూ.

'అదేం ?' అన్నాను.

"వస్తూనే 'మీరు' అననందుకు ఒక సంతోషం. మీ అంతట మీరే వచ్చినందుకు రెండో సంతోషం. కానీ వెంటనే 'అండి' అనేశారు. ఈ దెబ్బతో మొదటి సంతోషం ఎగిరిపోయింది - పోనీండి గానీ - ఇప్పుడు మీకు పిల్లలెందరు?" అన్నది రాధ, ఓ కుర్చీని దగ్గరగా లాక్కుంటూ.

'ఆరుగురు.'

'విశాఖపట్నంలో ఉన్నప్పుడే ఆరుగు రంటిరిగా? ఈలోగా-'

'లేదు.'

'అదేం?' అన్నది రాధ విరగబడి నవ్వుతూ.

'చెట్టుకు కాపుడిగి పోయింది.'

పావుగంట దాకా, రాధ తెప్పలకు తెప్పలకు నవ్వుతూనే ఉంది.

'మీ రొచ్చిన పని చెబితే అలా ఎటన్నా పోదాం!' అన్నది రాధ.

ఎలా మొదలుపెట్టాలో తోచలేదు. అదీగాక నా కర్మ కాలిపోతే, ఈ దిక్కుమాలిన రాయబారం నా నెత్తిన పడట మేమిటి? భూషణంగారు అడక్కుండా ఉన్నట్లయితే, ఎలా ఉండేదో చెప్పలేను. అప్పుడు నేనే 'ఈ పని తగదమ్మా' అని సలహా ఇద్దును. ఆయన చెప్పేసరికి - ఆ సంకల్పమే మారి పోయింది.

రాధ తన ఉద్దేశం చెప్పింది.

'అదంత మంచిది కాదనుకొంటాను' అన్నాను.

'ఏంచేత ?' అన్నట్లు కళ్ళెగరేసింది రాధ.

'ఊహకూ, బ్రతుక్కూ మధ్య వంతెన లేకపోవడమే కారణ మనిపిస్తుంది నాకు. ఎవ్వరో, ఎప్పుడో, ఎందుకో, ఛట్టుక్కున మనల్ని ఆకర్షిస్తారు. మనస్సుమీద గట్టిముద్రలు పడతాయి. అంతమాత్రాన అదేపట్టుకు పాకులాడటంలో వివేకం ఉంటుందనుకోను. ఎంత అందంగా ఉన్నా కల కలే! వాస్తవం వాస్తవమే! అవునా ?' అన్నాను.

'కాదనడానికి మీరు అబద్ధం చెబితే గదా !' అన్నది రాధ.

ఆ మాట లంటున్నప్పటి రాధ రూపం నన్ను నిలువునా ముగ్ధుణ్ని చేసింది. ప్రళయంగా పొంగి, గట్లను తోసుకురాబోతున్న మహాప్రవాహం నాకు రాధలో కనిపించింది. పచ్చని చర్మం అడుగున రక్తంచేసే కల్లోలాన్ని నేను అర్థం చేసుకో గలిగాను.

'దేశపాండేను చేసుకోడానికి, మీరు చెప్పిందానికి మధ్య నాకు వంతెన కనబడలేదు' అన్నది రాధ, 'వంతెన' అన్న చోట నొక్కుతూ.

ఓ క్షణంపాటు నాకంతా అయోమయంగా కనిపించింది. విషయాలన్నీ కలగాపులగమయి, చిక్కు పడిపో

యాయి. కాస్సేపు ఆలోచించాక గానీ, దారపుకొస చేతి కంద లేదు.

'అదే చెబుతూంట' అన్నాను-'నువ్వెక్కడ పొరపడు తున్నావంటే ?'—

'అసలు నేను పొరబడందే ?' అన్నది రాధ. ఇక నేను మాట్లాడటం అనవసర మనిపించింది.

'పోతాను' అంటూ లేచాను.

'కూచోండి. మీతో మాట్లాడి చాలా కాల మైంది. మనస్సు చిరాగ్గా ఉన్నప్పు డల్లా మీరు జ్ఞాపకాని కొస్తుం టారు.'

'మరి కలుసుకోలేదేం ?' అన్నాను.

'మనస్సు చిరాగ్గా ఉండొద్దుటండీ ! ఉత్తినే కలుసు కోడం దేనికీ ?' అన్నది రాధ నిండుగా నవ్వుతూ.

'ఈ పూట చిరాగ్గా ఉందా ?' అన్నాను.

'ఉంది. మీరొస్తే బావుండునని కూడా అను కొన్నాను. మీరే వచ్చారు. మా వాళ్ళంతా కలిసి, నాతల్లో కంది రీగల్ని పెట్టేశారనుకోండి. ఈగొడవలు పడలేక—'

'ఏం చేదామనుకొన్నావు ?' అన్నాను.

రాధ ఓ క్షణంపాటు నన్ను చూపులతో తడివి, క్రింది పెదవి మునిపంట కొరుకుతూ, రెండు కాళ్ళూ కదు పుతూ ఉండిపోయింది.

'దేశపాండేతో లేచిపోదా మనుకొన్నాను' అన్నది పెద్దగా.

ఇటువంటి సమాధానం వస్తుందని నాకు ముందే తెలుసు గనక ఉలిక్కి పడలేదు.

'ఉద్దేశం మంచిదేగాని, నువ్వెందరి తలల్లో కందిరీగలు పెట్టావో ఆలోచించవేం? నీ గొడవ పడలేక మిగతా వాళ్ళందరూ ఎవరితో లేచిపోవాలంటావ్ ?' అన్నాను.

రాధ సన్నగా నవ్వింది. కానీ అది నవ్వులాగా లేదు.

"నా కిక్కడే మనుషులు అర్థం కాకుండా పోతున్నారు. ఎవణ్నో ఒక్కణ్ని చేసుకోక తప్పదన్నప్పుడు, నేను దేశపాండేను చేసుకొంటే మాత్ర మేమని నా ప్రశ్న? దానికి సరిగ్గా ఒక్కరూ సమాధానం చెప్పరు. చెప్పే జవాబులన్నీ డొంకతిరుగుడుగా ఉంటాయి. నా కిష్టమైన జతను నేను ఎన్నుకోడం కూడా తప్పే అయితే, ఇంక 'నేను' అనేది ఏ విషయంలో మిగిలిందో నాకు బోధపడ్డంలేదు. ఈ దిక్కుమాలిన విధానాలే లేకపోతే మానవుడు ఇంకా ముందుకు వెళ్ళే వాడనుకొంటాను' అన్నది రాధ.

'నేనలా అనుకోను. మానవ సమాజం ఈ ప్రయోగాలన్నీ ఇదివరకు చేసింది. ఇప్పుడిక్కడఉంది. అంటే-ఇందులో లోపాలు లేవని కాదు. ఉన్నాయని, ఈ వ్యవస్థనే ఛిద్రం చెయ్యడంలో అర్థంలేదు. గాలిలో కోటానుకోట్ల రోగ

క్రిములున్నాయని, గాలి పీల్చకుండా మానుకోడం లేదు. క్రిములుంటే తొలగిస్తాం, అంతేగానీ-గాలినే నిర్మూలించం.'

'ఆ క్రిములు గాలిని చెడగొట్టేంతగా ఉన్నప్పు డేమంటారు?' అన్నది రాధ.

'బ్రతకడం ముఖ్యమనుకొన్నప్పుడు ఏదో ఓ గాలి పీల్చవలసిందే!' అన్నాను కసిగా.

'ముఖ్యం కానప్పుడో?'

నాకిక వోపిక లేకపోయింది. ఆ విషయాన్ని గురించి మాట్లాడడం మానేద్దామనుకున్నాను. రాధకూడా అందుకు వొప్పుకొంది. ఇద్దరం కలిసి, గోల్కొండను గురించీ, చార్‌మినార్‌ను గురించీ కాస్సేపు మాట్లాడుకొన్నాం. ఉద్రేకం నుండి రాధ చప్పున తేరుకొంది. నాకు చాలాసేపు పట్టింది.

నాగభూషణంగారు చాటునుండి అంతా వింటున్నారు గనక వేరే చెప్పవలసిన అవసరం లేకపోయింది.

'విన్నాను బాబూ! విన్నాను!!' అన్నాడాయన ఖండువాతో కళ్ళొత్తుకొంటూ.

మరో వారం రోజులకల్లా రాధ లేచిపోయిందని విన్నాను.

నాకు నాగభూషణంమీద చెడ్డకోప మొచ్చింది. లేచిపోయిందన్న అపకీర్తికన్నా వాళ్ళిద్దరికీ పెళ్ళిచేస్తే వచ్చే అపకీర్తి ఎక్కువ దేంకాదు. నిజంగా నాగభూషణం తెలివిగల

వాడే అయితే, ఈ పెళ్ళిని ఆర్భాటంగా చేసి, 'సంస్కర్త' అన్న పేరు సంపాదించి ఉండవలసింది. ఏమాత్రం లౌకికం తెలిసినవాడి కయినా ఈ ఆలోచన తడుతుంది మరి !

నాగభూషణాని కయినా ఈ ఆలోచన అసలే రాలేదను కోవడం న్యాయం కాదనుకొంటాను. ఆలోచననేది వచ్చినా, అంతకు మించిన సామాజిక వత్తిడులు అతన్ని అణచిపెట్టి ఉండాలి. శిథిలమైపోతున్న హైందవాచారాలను చూస్తుంటే ఒక్కోసారి జాలివేస్తుంది. నాగభూషణాన్ని చూస్తే మాత్రం నాకు జాలి కలగలేదు.

ఆరు మాసాల తరువాత మద్రాసులో కలుసుకొన్నాను రాధను. ఈసారి ఆవిడే నన్ను గుర్తుపట్టింది. పక్కనే దేశపాండే ఉన్నాడు. నేను టాక్సీదగ్గర కెళ్ళేలోగా వారే నా కెదురువచ్చారు.

'ఎప్పుడొచ్చారు?' అన్నాడు దేశపాండే ఇంగ్లీషులో.

'ఉదయం' అన్నాను ముక్తసరిగా.

రాధ ఓ క్షణం నన్ను పరకాయించి చూసింది.

'మిమ్మల్నెలా పోల్చుకొన్నానో చెప్పనా' అన్నది.

'చెప్పు !'

'అయితే టాక్సీలో కూచోండి - తీరిగ్గా చెబుతాను' అంటూ తను వెళ్ళి దేశపాండే పక్కన కూచుంది.

'మీరు పదండి, నేను పని చూచుకు వస్తాను' అని అందామనుకొన్నాను. కానీ, ఏదో అడ్డుపడి మాటలురాలేదు.

టాక్సీ ఫ్లవర్ బజారు పోలీసుస్టేషను ముందుగా, పారిస్ కార్నరుకేసి వెడుతోంది.

'చెప్పు మరి !' అన్నాను రాధ మౌనంగా ఉండడం చూచి.

'చెబితే, ఆ వొక్క-ముక్కా చెవినేసుకుని వెళ్ళిపోతారేమోనని నా భయం. ఈ పూట మా ఇంటికొస్తానంటే చెబుతాను' అన్నది రాధ నవ్వుతూ.

దేశపాండేకు ఈ సంభాషణ అర్థం కాకపోవడం మూలాన్ని పేపరు చదువుకొంటున్నాడు.

రాధను అర్థం చేసుకునేందుకు మరోసారి ప్రయత్నించాను. రాను రాను ఆవిడ నాకు అర్థంకాకుండా పోతున్నదనిపించింది. చిన్నపిల్లలను తాయంకోసం ఊరించినట్లుగా ఊరించి మనుషులను తన వెంటపడేలా చేసుకోవడం రాధ కెలాగో చాతనవును. ఇంత అనుభవం ఉన్న నేనే రాధ చెబుతానన్న కారణంకోసం, పనిమానుకొని ఆవిడతో బాటు టాక్సీలో కూచున్నాను అంటే - నా అనుభవం రాధ శక్తి ముందు ఎందుకూ కొరగాలేదన్నమాటే ! ఆ క్షణాన రాధ కళ్ళల్లో నేను విజయం పొందిన సంతృప్తిని చూడగలిగాను. ఇటువంటి దేదో దేశపాండేకు కూడా కలిగి ఉంటుంది. లేకపోతే అత నీ పెళ్ళికి వొప్పుకొని ఉండేవాడు కాదనిపించింది నాకు.

'ఏమి టాలోచిస్తున్నారు ?' అన్నది రాధ.

నే నాలోచిస్తున్నదంతా చెప్పేసి రాధ సిగ్గుపడేలా చేదామనుకొన్నాను. కానీ చెయ్యలేకపోయాను.

ముగ్గురం మెరీనా దగ్గర టాక్సీ దిగి, ఇసకలో నడుస్తున్నాం.

'అప్పటికీ ఇప్పటికీ నాకు సముద్రమంటే వల్లమాలిన ఇష్టం ?' అన్నది రాధ చెంపలమీద పడుతున్న వెంట్రుకలను సుతారంగా చెవుల ప్రక్కకు నెడుతూ.

'ఎం చేత ?' అన్నాను. ఏదో అనాలి గనక.

'వంతెనలు ఉండవు గనక !' అన్నది రాధ.

అని ఛటాలున నాకేసి తిరిగి నవ్వడం మొదలెట్టింది. దేశపాండే ముఖంలో కొంత చిరాకు కనిపించింది నాకు. నీళ్ళ దగ్గరగా వచ్చి కూచున్నాం.

'ఇప్పుడు చెబుతాను' అంటూ ఇసకలో కూచుంది రాధ. ఆవిడకు అల్లంతదూరంలో దేశపాండే కూచున్నాడు. దూరంగా చేపల పడవలు అలలమీద ఎగసిపడుతున్నాయి.

'చెప్పనా ? మరేమీ అనుకోరుగదా?' అని నవ్వసాగింది రాధ.

కాసేపు చెక్కిళ్ళు కందేలాగా నవ్వింది. అతిగా నవ్వడం వల్లనేమో ఆమె కళ్ళు నీటితో తడిశాయి. తడి కళ్ళను పైటతో వొత్తుకొంటూ మరోసారి నవ్వి, తేరుకొని, గొంతు సవరించుకొన్నది రాధ.

'ఎంత నెరవున్న పంచెనైనా మోకాళ్ళ కిందికి కట్ట గలవాళ్ళు మీరొక్కరే ! అంచాతే మిమ్మల్ని సులభంగా పోల్చుకోగలిగాను. కారణం చెప్పేశాను గదాని ఇంటికి రావడం మానుకోనేరు. తప్పకుండా రండి ! రాకపోయారో మీతో మాట్లాడ్డం మానేస్తాను.'

రాధ మాట్లాడ్డం మానివేయడమంటే-ఏదో లోటుగా అనిపించింది నాకు. తప్పకుండా వస్తానన్నాను. అనడమే కాదు, అలాగే వారింటి కెళ్ళాను కూడాను.

మద్రాసులో ఉన్న వారంరోజులూ నా మకాం అక్కడే ! ఈ వారం రోజుల్లో రాధ నిత్యజీవితానికి మరింత సన్నిహితమయ్యే అవకాశం నాకు లభించింది. దేశపాండే ఏదో ప్రైవేటు కంపెనీలో నెలకు వెయ్యి రూపాయలు సంపాదిస్తున్నాడు. అయినా రాధ మరేదో కంపెనీలో ఉద్యోగం చేస్తోంది.

'ఇదేమిటి !' అడిగానోసారి.

'రొటీన్నుండి కొంత మార్పు ఉండాలని' అన్నది రాధ. 'ఇరవైనాలుగ్గంటలూ ఈ గోడలు, కుర్చీలు, పటాలు, పుస్తకాలు, గిన్నెలు, వంటసామాను, నౌకర్లనూ చూస్తూ కూచోవడం ఎంతబాధో ఆలోచించండి ! కొత్తదనం తాలూకు థ్రిల్ కొద్దిరోజులే ఉంటుంది. రాను రాను పాత బడి చాలా సాదాగా అనిపిస్తుంది మనస్సుకు. అందుకే నేను ఉద్యోగం చేస్తున్నాను.'

'ఏ ఉద్యోగమైనా రొటీన్ కాక తప్పదనుకొంటాను. అవే బల్లలు, కుర్చీలు, కాయితాలు, అంకెలు, ఫైళ్ళు, మనుషులు - అన్నీ పాతవే. నీకా్కవలసిన రిలీఫ్ ఇందులో మాత్రం ఉంటుందా మరి ?' అన్నాను.

'ఉండదు గనకనే నే నే ఉద్యోగాన్నీ అంటి పెట్టుకో లేక పోతున్నాను. ఈ ఆరుమాసాల్లోనూ రెండు ఉద్యోగాలు చేశాను' అన్నది రాధ బద్ధకంగా ఆవులిస్తూ.

'ఇలా అయితే - కొంత కాలానికి నువ్వు చెయ్యడానికి ఉద్యోగాలే దొరక్కపోవచ్చు. అప్పు డెలా మరి ?'

'అంత ప్రమాదం జరగదేమో ?' అని రాధ కింద పెదవిని సుతారంగా విరుస్తూ—

'అప్పటికి మళ్ళీ పాత ఉద్యోగంమీద మళ్ళీ మోజు కలిగే అవకాశం ఉందిగా !'

'ఉందిగానీ, ఆ ఉద్యోగం మళ్ళీ నీకు దొరకొద్దూ ?'

రాధ మాట్లాడలేదు. బహుశా దొరుకుతుందని లోలోపల అనుకొని ఉండవచ్చు. అదృష్టవశాత్తూ దొరక వచ్చు కూడాను. ఏం చెప్పగలం ?

అనగూడదు గానీ - రాధ సుఖంగా ఉండటం నా కెందుకో గిట్టలేదు. దేశపాండేతో లేచిపోయిన తరవాత, ఆవిడ బాధలు పడి ఉండవలసింది. నా ముందు పశ్చాత్తాప పడి ఉండవలసింది. అలా చేసినట్లయితే, నా సానుభూతి రాధకు లభించి ఉండేది. నా సానుభూతి లేకపోవడమన్న

లోటు తప్పితే, రాధకు మరో లోటున్నట్లు నాకు కనిపించ లేదు. లేచిపోయిన వారంతా ఇంత సుఖంగా ఉండే పక్షంలో, పెళ్ళాడటం కన్నా ఆ పనే చెయ్యడం బావుం టుందనిపించింది. కాని అన్నిచోట్లా అలా ఉండటంలేదు గదా మరి ?

ఇది జరిగిన ఏడెనిమిది మాసాలకు రాధ నాకు జాబు రాసింది. అదే ఆమెనుండి అందుకొన్న మొట్టమొదటి ఉత్తరం. ఆ ఉత్తరం మొత్తం చదివాక, రాధ మరింత అయోమయంగా తయారయింది. ఆవిడ బొమ్మ, చెదిరిపోయి గలగాపులగమయింది. తను సుఖంగానే ఉంధట. కానీ తను సుఖపడకుండా కొన్ని శక్తులు పనిచేస్తున్నాయిట. ప్రస్తుతం ఆ శక్తులతో తను హోరాహోరీగా పోరాడుతున్నదట. ఇంత వరకూ జయాపజయాలు తేలలేదట. తేలిన తరువాత మళ్ళీ ఉత్తరం రాస్తా నన్నది. ఈ జాబు అందినట్టు తెలియచేయ మన్నది.

ఆ మర్నాడో, మూడో నాడో దేశపాండేనుండి ఉత్తరం వచ్చింది. ఆత నంటున్నదాన్నిబట్టి చూస్తే చాలా పశ్చాత్తాప పడినట్లు కనిపిస్తోంది. దానికి కారణాలు కూడా అతను రాశాడు.

"నా సంపాదన తక్కువేం కాదు. రాధ ప్రత్యేకంగా ఉద్యోగం చేసి సంపాదించ నవసరంలేదు. ఈ మాట చాలా సార్లు ఆవిడతో చెప్పాను. అయినా రాధ వినలేదు. నేను

పాతమనిషిని కాను. ఆడవాళ్ళను బందీలుగా ఉంచాలన్న అభిమతం కూడా నాకు లేదు. కానీ బ్రతకడం తెలియా లంటాను. ఇందులో తప్పులేదే ! మొన్ననూ – ఆఫీసు మేనేజరు ఆవిణ్ణి గదిలోకి పిలిచి, కబుర్లలోపెట్టి అందరూ వెళ్ళిందాకా ఉంచాట్ట, ఆ తరువాత చెయ్యి పట్టుకోన్నాట్ట ! తను వచ్చేసిందట. ఈ సంగతి – నాతో చెప్పకుండానే ఉండ వలసింది. చెప్పాక వాడిమీద యాక్షన్ తీసుకొంటానంటే వద్దంటుంది. 'పోన్లెండి పాపం !' అంటుంది. 'తెలీక చేశా డులే' అంటుంది. నా కెలా ఉండాలో ఆలోచించండి. అంత సానుభూతి ఉన్నావిడ – పోనీ నాతో అనకుండా ఉండ లేక పోయిందా ? 'ఎందుకు చెప్పా'వంటే 'చెప్పకుండా మిమ్మల్ని మోసగించనా ?' అంటుంది. ఈవిడ నాకు, రాను రాను అర్థం కాకుండా పోతోంది. ఈ పంపిణీమీద ఆలో చిస్తే రాధ ఎక్కడ తేలుతుందో చెప్పలేను. మీరూ, నేనూ కలుసుకొన్నది ఒక్కసారేఅయినా, మీ గురించి రాధ చాలా సార్లు చెప్పింది. ఆవిడ మాటలను బట్టి మీ రావిడకు చాలా సన్నిహితులని నే నర్థం చేసుకొన్నాను. దయచేసి వెంటనే జవాబు రాయండి" అని ముగించాడు దేశపాండే!

భాగానే ఉందిగానీ, ఇందులో నా సలహా కావాలో అవసరం లేదో దేశపాండే రాయలేదు. 'జవాబు రాయండి' అని మాత్రమే అన్నాడు. ఏమని రాయడం? ఒకవేళ సలహాయే అడిగి ఉంటే ఏమని రాసివుండేవాణ్ణో నేను చెప్ప

లేను. రాధను విడిచెయ్యమనేవాణ్నా ? ఆ ముక్క రాసి నన్ను నేనే క్షమించుకోలేను. పోనీ అలాగే సరిపెట్టుకోమనే వాణ్ణా ! నే నయితే సరిపెట్టుకోను, సరిపెట్టుకోలేనుకూడా ! నేను చెయ్యలేని పనిని మరొకరు చెయ్యాలని ఎప్పుడూ నే ననను. అది నా స్వభావానికే విరుద్ధం.

రెండు మాసాల తరవాత రాధనుండి మరో జాబు నందుకొన్నాను. ఆ ఉత్తరంనిండా విషాదమే కనిపించింది నాకు.

'...ఏదో అనుకొంటాం. అనుకొని చేస్తాం. అనుకొన్నప్పుడూ, చేసినప్పుడూ, ఆ పని చాలా ఆనందంగా ఉంటుంది. కానీ, దాని ఫలితం విషాదమయినప్పుడు కలిగే బాధ - బొత్తిగా భరించరానిది. ఊహకూ, బ్రతుకుకూ మధ్య వంతెన ఉండాలని మీరప్పు డెప్పుడో అన్నారు. దానికి నే నేమని జవాబు చెప్పానో జ్ఞాపకం లేదు. అసలు చెప్పానో లేదో కూడా నాకు తెలియదు. కానీ ఇప్పటి పరిస్థితులు, నన్ను వంతెనమీదకు నెడుతున్నాయి. కావలసిందేదో చేతికిచిక్కింద నుకొన్నాను. అయితే చిక్కింది నాక్కావలసింది కాదని తెలిసినప్పుడు, ఏడిచే వోపిక్కూడా నాకు లేకుండా పోయింది. లోకమంతా నాకు శత్రుస్థానంలో ఉన్నదనీ, నా సుఖాన్ని శక్తికొద్దీ హరించి పారేస్తున్నదనీ నా నమ్మకం. ఇది నిజమే ననుకొంటున్నాను. నిజమేనని గట్టిగా కూడా అనలేకపోతున్నాను. ఎందుకంటే - నేను సత్యమని నమ్మినవన్నీ, నా కళ్ళెదుటనే విరిగి, కరిగి ఆవిరిలెత్తి

పోతున్నాయి. ఏది నమ్మాలో, ఏది నమ్మకూడదో తెలీకుండా ఉంది. కొందరు - కొన్నింటిని గట్టిగా నమ్మేసి, నిశ్చింతగా సుఖపడతారు. సుఖపడుతున్నారు. నాకటువంటి సదుపాయం లేకుండా పోయింది. ఎందుకనో తెలీదు. మరో సారి రాకూడదూ? ఎంతో మిమ్మల్ని చూడాలని పదే పదే మనస్సు ఆరాటపడుతోంది. ఓసారి రండి - ఉంటాను' అని రాసింది రాధ. ఉత్తరం చివరన 'అన్నట్టు అడగటం మరిచాను. ఇప్పుడు మీకు పిల్లలెంతమంది!' అని రాసి ముగించింది.

ఉత్తరం చదువుతున్నంతసేపూ, రాధ ముసలిరూపం కళ్ళముందు మెదిలితే, ఆఖరివాక్యంలో ఆవిడ చిన్నతనం తొంగి చూసింది. ఈ రెండు రూపాల మధ్య గల వంతెన, ఆవిడ దేశపాండేతో లేచిపోవడం. ఆ వంతెన కట్టుదిట్టంగా లేదనిపించింది నాకు. కంట్రాక్టరుకు అనుభవమన్నా లేకపోవాలి, లేదా అధికారులకు లంచము పెట్టి, కళ్ళల్లో దుమ్మన్నా కొట్టిఉండాలి. ఈ రెండింటిలోను ఏ కారణమైనా ఫలితం ఒక్కటే!

నాకూ ఓసారి రాధను చూడాలనిపించింది. ఆవిడ ఇబ్బందుల్లో ఉండడం చూసి సంతోషపడాలన్న వాంఛ, నాలో ఎక్కడో ఉండి ఉండాలి. అది కారణంగానే సెలవు పెట్టి మద్రాసు చేరుకొన్నాను.

నా కోసం రాధ స్టేషను కొస్తుందనుకొన్నాను. ఆవిడ

కోసం ప్లాట్‌ఫారమంతా వెదికాను. దేశపాండే కనిపించాడు. భౌతికంగా అతనిలో ఏ మార్పూ రాలేదు. కాని కళ్ళలో దైన్యం దోబూచులాడుతోంది. అంతర్గత వేదనను కళ్ళు దాచలేకపోవడం ఎంత దురదృష్టం!

'రండి రండి! మీ కోసం ఫస్టుక్లాసు పెట్టెల్ని వెదుకుతున్నాను. రాధ ఆ పెట్టెలే వెదకమని కూడా చెప్పింది' అన్నాడు దేశపాండే, నవ్వుతూ చేతిని చాపి.

ఆ చేతిని ముట్టుకొన్నాను. చల్లగా, నిర్జీవంగా ఉన్న దనిపించింది నాకు. ఇంటిదాకా ఎవ్వరం మాట్లాడలేదు. ఈ వ్యవధిలో నేను దేశపాండేను గురించి ఆలోచించసాగాను. అతనిలో కూడా ఏదో మార్పు వచ్చినట్లనిపించింది. రాధ చెప్పింది గనక మూడో తరగతిపెట్టె వెదికాట్ట! అంటే— రాధ ప్రభావంనుండి కథానాయకు డింకా బయటపడలేదన్న మాటే!

'బావున్నారా?' అన్నది రాధ, నన్ను చూస్తూనే.

ఈ ప్రశ్నతో మా సంభాషణ ప్రారంభ మయిన జ్ఞాపకం నాకు లేదు.

'ఓ' అన్నాను.

నన్ను దింపేసి దేశపాండే వెళ్ళిపోయాడు. అతను వెళ్ళాక 'ఎలా ఉన్నా'వని అడిగాను.

'ఇలా!' అన్నది రాధ చాలా చప్పగా.

మనిషిరంగు మారింది. కళ్ళకింద సన్నని ముడతలు మేలుకొంటున్నాయి. పెదవులు నల్లబడ్డాయి. చెక్కిళ్ళమీది నేవళం తగ్గిపోయింది. కళ్ళల్లో మునుపటి ఉజ్జ్వలకాంతు ల్లేవు. పొట్ట ఎత్తుగా వుంది. నానించి దాన్ని దాచడంకోసం, పమిటను, అటూ ఇటూ లాగి, కుచ్చెళ్ళు సవరించుకొంది.

'ఇదెప్పుడు?' అన్నాను నవ్వు నాపుకొంటూ.

ఎప్పుడో చెప్పలేదుగానీ, తనూ నవ్వింది. ఇదివరకు నవ్వినప్పుడు, బుగ్గలు సన్నగా గుంటలుపడేవి. ఇప్పుడు, ముక్కు పక్కగా, అటూ ఇటూ రెండు గీతలు మాత్రం కనిపించాయి.

రాధ చాలాసేపు మాట్లాడలేదు. నే నక్కడున్నా, లేనట్లే ఎటో చూస్తోంది.

'ఏదన్నా కబుర్లు చెప్పు. నిశ్శబ్దాన్ని నేను భరించ లేకుండా ఉన్నాను' అన్నాను.

'కబుర్లంటే నాకు చిరాకు. నిశ్శబ్దంగా ఉండటమంటే ఎంతో హాయిగా ఉంటోం దిప్పుడు' అన్నది రాధ.

'అదేం?'

రాధ పలకలేదు.

'నువ్వు రమ్మన్నావనే వచ్చాను. ఎందుకు?' అన్నాను.

'ఎందుకూ లేదు. మీరు దూరంగా ఉన్నప్పుడు ఎన్నో సంగతులు మాట్లాడాలనుకొన్నాను. ఉత్తరం వ్రాశాను. మీరు వస్తారని నాకు తెలుసు—

'మీరు బయలుదేరినప్పటినుంచి, ఒక్కొక్కసంగతే మరుగున పడిపోతూ వచ్చింది' అన్నది రాధ.

'చెప్పదగినవేవీ లేనేలేవా ?' అన్నాను.

'ఉన్నాయి. కానీ వాటిని మాటల్లో పొదగడం నాకు చేతగావడంలేదు. నాలో ఏదో చెడిపోయిందనుకొంటాను' అన్నది రాధ.

నే నేమీ అనలేదు.

కాస్సేపుండి రాధ కళ్ళనిండా నీరు పెట్టుకుంది.

'నే నోడిపోయాను. ఓడిపోయాను. నా క్కావలసింది దొరకలేదు' అని భోరున ఏడ్చింది రాధ.

'అది సరి కాదనుకొంటాను' అన్నాను. 'లోకంలో నీకన్నా దురదృష్టవంతు లున్నారు. కావలసినవాణ్ని చేసుకొన్నావు. అందర్నీ ఎదిరించి జయించావు. డబ్బుపరంగా నీ కేలోటూ లేదు. ఇప్పటికీ దేశపాండే నువ్వంటే ప్రాణాలు విడుస్తున్నాడు. నువ్వు చెప్పావటగా – నేను మూడోతరగతి పెట్టెలోగానీ రానని ! అందుకని ఆపెట్టెలన్నీ వెదుకుతున్నాట్ట. తనే చెప్పాడు. భార్య మాట, అంత 'తు. చ.' తప్పని మొగుణ్ని నేను చూడలేదు. ఈ ఒక్క అంశం చూసుకొని నువ్వు గర్వపడవచ్చునే !'

రాధ బరువుగా నిట్టూర్చి చప్పరించేసింది.

'నేను అసహ్యించుకొంటున్నదే అదీ' అన్నది రాధ.

'దాన్నే చూచి మీరు గర్వపడమంటున్నారు. నేను చెప్పి నట్లల్లా వింటాడు. చెయ్యమన్నదల్లా చేస్తాడు.'

'మరింకేం ?'' అన్నాను.

'చాలా ఉంది !' అన్నది రాధ విసుగ్గా కుర్చీలో అటూ ఇటూ కదులుతూ. "అంతా నా ఇష్టమే అయితే-ఇక 'దేశపాండే' అన్న మనిషెక్కడున్నాడో నాకు బోధపడటం లేదు. కూరలు, గుడ్డలు, నౌకర్లు, డబ్బు, ఇల్లు, కారు, సొమ్ములు, సినిమాలు - అన్నీ నా ఇష్టమేనా ? దేశపాండేకు వీటిల్లో సొంత ఇష్టాయిష్టాలు లేనేలేవా ?'

'ఉండక పోవచ్చు.'

'ఉండకపోతే అతనేం మనిషండీ ? నాతో నేనే కాపరం చేసుకోనా మరి ? ఇప్పటి మనిషికంటే - నాకు పూర్వపు దేశపాండే బాగా నచ్చాడు. నేను ఏమనుకొంటానోనన్న అనుమానం కూడా లేకుండా నిర్భయంగా అనదలచిందేదో అనేసేవాడు. ఇప్పటి వ్యక్తి ఉత్త రబ్బరు బొమ్మ. ఎటు వొంచితే అటు వొంగుతున్నాడు. ఈ రబ్బరుబొమ్మతో ఎలా ఉండను ?' అన్నది రాధ.

ఆమె కళ్ళు ఎర్రబడ్డాయి, నుదురుమీద చిరుచెమట పోసి, సాయంత్రపు ఎండకు నుదురంతా జరీపట్టీలా మిలమిల లాడుతోంది.

'ఎందుకలా నవ్వుకొంటారు ?' అన్నది రాధ, అప్రయత్నంగా తనూ నవ్వుతూ.

'నిన్ను చూసే !' అనేశాను.

రాధ మాట్లాడలేదు.

'లోగడ నువ్వు రాసిన ఉత్తరాలు నా కింకా జ్ఞాపకం ఉన్నాయి. దేశపాండే నీ వ్యక్తిత్వాన్ని చంపుతున్నాడని ఆరోపించావు. పోరాటం జరుగుతున్నదనీ జయాపజయాలింకా తేలలేదనీ రాశావు. అతను నిన్ను కాదన్నప్పుడూ బాధ పడ్డావు; అనుసరిస్తున్నప్పుడూ బాధ పడుతున్నావు. అతను పూర్తిగా వోడిపోయాడు కదా ! ఇంకెందు కీ విచారం నీకు ?' అన్నాను.

'నేనే ఓడిపోయాను గనక' అన్నది రాధ.

'అదెలా ?' అన్నాను.

'అంటే...!' అన్నది రాధ. 'ఓడిపోయినట్లు నటించి నాకు మనశ్శాంతి లేకుండా చేశాడు. తనుమాత్రం హాయిగా ఉన్నాడు.'

'నీతోబాటు అతనూ ఏడవటల్లేదనేనా నీ బాధ ?' అన్నాను.

రాధ మరోసారి కుర్చీలో మసిలి 'కావచ్చు' అన్నది నిట్టూర్చి.

నాకు మాత్రం అదే నిజమనిపించింది. రాధ తనంత

తానుగా సుఖపడలేదు. మరొకరు బాధపడుతుంటేతప్ప - ఆ బాధతో తను పోల్చుకొంటే తప్ప, సుఖించలేదు. ఆవిడ కోరుకొన్నవన్నీ లభించాయి. కానీ విచారం మానుకోలేక పోయింది.

'అవునుగానీ, నీ కొడుక్కేమని పేరు పెడతావు?' అని నేనే విషయాన్ని మార్చేశాను.

'వంతెన' అన్నది రాధ నవ్వి. 'కూతురయితే ఏ పేరు పెట్టమంటారు?'

'వంతెనే?' అన్నాను నేను.

'చూడంగానే నన్ను మీరు గుర్తుపట్టగలిగారా?' అన్నది రాధ.

ఆ ప్రశ్న వెనక ఆవిడ మనస్సులో ఏమి జరిగిందో నేనూహించగలిగాను.

'లేదు.' అన్నాను.

'అందుకే ముందుగా నేనే పలకరించాను. మనిషి మారినంత తొందరగా కంఠస్వరం మారదు కదండీ?'

'మారుతుంది!' అన్నాను అది అబద్ధమని తెలిసికూడా.

'నేనన్నదల్లా కాదనడమే పనిగా పెట్టుకొన్నారనుకొంటాను?'

'కాదు' అన్నాను మళ్ళీ.

ఇదివరకులాగా రాధ సముద్రపుటొడ్డుకుపి కార్లు వెళ్లడం

లేదు. 'ఎందు' కని అడిగాను. 'మొగం మొత్తింది' అన్నది నవ్వుతూ. 'అందుకనే ఋషులు జన్మరాహిత్యం కోరుకొంటా రేమో ?' అన్నది. 'కావచ్చు' నన్నాను.

ఆ తరువాత మూడు నాలుగేళ్ళదాకా రాధను చూడటం పడలేదు. ఆవిడనించి ఉత్తరాలు కూడా లేవు. అప్పుడెప్పుడో ఓసారి రిక్షాలో పోతూపోతూ, సెక్రటేరియట్ దగ్గర ఓ మనిషినిచూచి దేశపాండే అనుకొన్నాను. అంతకు మించి మరేమీజరగలేదు. అనేకసార్లు రాధ నాకు జ్ఞాపకం వచ్చింది. వచ్చినప్పుడల్లా, కొన్ని ప్రశ్నలు ముందుపడేసి పోతూ ఉండేది. వాటికి సరిపోయిన సమాధానాలు నా దగ్గర లేవు.

ఈ మధ్యనే అనుకోని విధంగా గుంటూరులో కనిపించింది రాధ. చిత్రమేమిటంటే ఈ సారి కూడా ఆవిడే నన్ను ముందుగా చూసి పిలిచింది.

'ఈ సారికూడా నువ్వేముందుగా చూశావు' అన్నాను.

రాధ బలహీనంగా నవ్వింది.

'రండి వెడదాం !' అన్నదావిడ.

ఇంటికి వెళ్ళాలన్న ఉత్సాహం నాలో కలగలేదు. కానీ వెళ్ళాను.

దేశపాండే ఇంట్లోలేదు. ఇద్దరుపిల్లలు వసారాలో ఆడుకొంటున్నారు. నన్నుకుర్చీలో కూర్చోబెట్టి, తను లోపలి

కెళ్ళింది. పిల్లలు 'అమ్మ, అమ్మ' అంటున్నారు. చంటిపిల్ల 'పప్ప' అని దొళ్ళగింతలు పెడుతోంది తల్లి లోపల కెళ్ళడం చూసి.

'వస్తున్నానే తల్లీ !' అంటూనే వచ్చింది రాధ. నాకు కాళ్ళకు నీళ్ళిచ్చింది. తుడుచుకోడానికి తుండుగుడ్డ ఇచ్చింది. ఈ వ్యవధిలో ఏడుస్తున్న పిల్లను చంక కెత్తుకొంది.

"తాతయ్యకు 'నమస్తే' చెప్పమ్మా !" అన్నది రాధ, కూతురు కళ్ళను పమిటతో తుడుస్తూ.

'ఊఁహు' అంటూ తల అడ్డంగా తిప్పిందాపిల్ల. కుర్ర వాడు, చెంగుపట్టుకొని కిందికి దిగలాగుతున్నాడు.

'భోజనాని కుండండి. అరగంటలో వంట చేస్తాను' అన్నది రాధ.

'వెడతాను' అన్నాను అప్రయత్నంగా. 'దేశపాండే ఏడీ ?'

'కాంపు కెళ్ళారు. ఇంకోవారందాకా రారు' అన్నది రాధ చంటిపిల్లను చంకమార్చు కొంటూ. 'ఈ పిల్లలతో వేగలేకుండా ఉన్నాననుకోండి. క్షణంసేపు కూచోనివ్వరు. మరీ ఈ చంటిముండ అస్తమానం తిండికోసం దేవుళ్ళాడు తుంది. వాళ్ళ నాన్నగారేమో అడిగిందల్లా తెచ్చి పడేస్తారు. ఆ చెత్తంతా తింటుంది, వంటికి తెచ్చుకొంటుంది. చెయ్య లేక, నా దుంప తెగిపోతుంది.'

'ఏ మాత్రం అద్దిస్తూన్నా రేం !' అన్నాను పిల్లల మీదినించి సంభాషణను ఇంటి మీదికి మారుస్తూ.

'మొదట్లో అద్దెకే ఉన్నా మనుకోండి. మొన్ననే కొన్నాం. పదహారు వేలు. కొరిటెపాడు దగ్గర నాలుగెకరాల పొలం తీసుకొన్నాం. మరో ఏడాది పోతే, ఇళ్ళ స్థలాల కింద చెల్లిపోతుంది లెండి. ఇప్పటికే లాభమిస్తాం, అమ్మమంటూ తిరిగి పోతున్నారు. వారికి అమ్మాలనే ఉంది గానీ, నాకు మాత్రం లేదు' అన్నది రాధ చంటిపిల్లకు పాలుకుడుపుతూ.

'ఎందుకని ?'

'కాస్త లాభాని కాశపడి ఇప్పుడే అమ్మేకొంటే మనకేం మిగులుతుందండీ నా బొంద. పిల్లలున్నారు; రేపు బోలెడు ఖర్చులున్నాయి. ఎల్లకాలం ఈ వోపిక లుంటా యంటారా ? మరో ఏడాది పోతే, ఇబ్బడికి ముబ్బడిగా ధర పలుకుతుంది. ఇప్పుడప్పుడే అమ్మేకోడం దేనికి చెప్పండి ?'

'రైటే!' అన్నాను.

ఆ తరవాత అక్కడ ఎక్కువ సేపు ఉండలేకపోయాను. రాధను చూస్తుంటే, నాకు ముళ్ళమీద కూచున్నట్టుగా ఉంది. ఊపిరాడక గిజగిజ తన్నుకున్నట్టుగా ఉంది. బయటపడి, నిండుగా గాలి పీల్చాను. రాధ ఉండమనీ, భోంచెయ్యమనీ చాలా బలవంతం చేసింది. 'మరోసారి వస్తాను' అంటూనే వచ్చేశాను.

రాధను గుంటూరులో చూసి, చాలా పొరబాటు

చేశానని ఇప్పటికీ నా నమ్మకం. ఈవిడలో నాకు ప్రాణం బొత్తిగా కనిపించలేదు. అన్నిటికీ తలవంచి వంగిపోయి, కీలు బొమ్మలా బ్రతుకుతున్న ట్లనిపించింది. కానీ అవిడ అలా లేదు మరి. జీవితంతో సరిపెట్టుకుంది, సుఖపడుతోంది. సంతోషించదగ్గ సంగతే !

'అయితే నా కెందుకు నచ్చలేదు ?'

ఈ ప్రశ్నను చాలాసార్లు వేసుకొన్నాను. రాధకు సంబంధించిన అనేక ప్రశ్నలకు సమాధానం దొరకనట్లే, దీనికీ దొరకలేదు. రాధనుండి నేనేదో ఆశించి ఉండాలి. ఏదో అవుతుందని భావించి ఉండాలి. అదేదో నాలో స్పష్టంగా లేదు. అలాకాకపోయేసరికి ఆవిడమీద సానుభూతిని పోగొట్టు కొన్నాను. అగ్నిపర్వతం పెళ్లున బ్రద్దలయి జ్వాలన ద్రవ్యంతో పరిసరాలను ముంచెత్తి, మారణహోమం చేసి ఉన్నట్లయితే - వేరు సంగతి.

అలా కాకపోవడం రాధతప్పు కాదనుకొంటాను. లోపలి వ్యక్తిత్వం, అనివార్యంగా విస్తరిల్లి, కాలంతో, భౌతిక శరీరంతో, వయస్సుతో, రక్తంతో పెనుగులాడి, చల్లబడి, ఘనీభవించిపోయిం దిప్పుడు. ఈ ఘనరూపంలో రాధ నిలబడగలిగింది. కానీ ఈ రూపానికి చలనంలేదు. ఊపిరిలేదు. బొమ్మ, ఉత్తి బొమ్మ !!

హఠాత్తుగా నాకు మరో సంగతి గుర్తుకొచ్చింది. 'మీరు' అన్న పదం ముసలితనానికి చిహ్నమని అప్పు

డెప్పుడో రాధ అన్నది. ఇంతకాలం, ఆవిడ నలా పిలిచే అవకాశం నాకుదొరకలేదు. ఇప్పుడు వయస్సులోనే కాకుండా, అన్నింటిలోనూ, రాధను వార్ధక్యం ఆవరించింది. ఇప్పుడావిణ్ని 'మీరు' అనకపోవడం చాలా అన్యాయ మనిపించింది. వెనక్కి తిరిగి 'మీరు - మీరు' అని గట్టిగా అరిచిందాకా మనస్సు కుదటపడలేదు. కానీ 'పోయింది, పోయింది' అంటూ మనస్సు సన్నగా గొణుగుతూనే ఉంది. ఏదో పోగొట్టుకొనే ఉంటాను. లేకపోతే నిష్కారణంగా మనస్సలా గొణగదు. కానీ ఏం పోగొట్టుకొన్నానో బోధపడకుండా ఉంది! అదేమిటయి ఉంటుందాని?